

Metohiji u prvim godinama posle pariskog kongresa i H-R. Petrovića, *Svedočenja istoričara Miloša S. Milojevića o manastiru Deviču kod Srbice na Kosovu* obrađuju tematiku iz istorije južne srpske pokrajine. Radovi I. M. Becića, *Uticao lista „Naša reč“ na oblikovanje javnog mnjenja u Leskovcu i okolini 1944–1945*, S. Zdravković, *Popularisanje ideje o Balkanskoj federaciji u listu „Naša reč“* i M. Ž. Trajkovića, *„Naše stvaranje“ – književno ogledalo leskovca (1953–1963)* analiziraju uticaje lokalnog lista i časopisa na javno mnjenje u formiranju njihove svesti po volji vlasti.

Demografsku komponentu obrađuje rad Lj. Popovića, *Popisi stanovništva u leskovačkom kraju II*, dok se privrednom istorijom bavi posthumno objavljen rad S. Dimitrijevića, *Uslovi postanka leskovačke industrije i njena budućnost*, kao i rad akademika V. Stojančevića, *Neizvršeni planovi oko izgradnje transverzalne železničke mreže oko Leskovca s početka 20. veka*. Vojnom istorijom bave se Č. Dinić, *Obrana Crne Trave i Vlasine 1913*. i H. A. Rakić, *Leskovački i vranjski kraj u ustanku 1941. godine*.

Preostalih pet radova tiču se istorije ekonomije: S. Stojiljković, *Osnivanje i prve godine rada gradskog odbora Društva ekonomista Srbije u Leskovcu*, zdravlja V. Ristić, *Počeci i razvoj zdravstvene službe u leskovačkom kraju*, istorijskog nasleđa Z. Rakić, *Međukulturno komuniciranje i međuidentitetsko sporazumevanje u turskom Leskovcu kao komponenta istorijskog nasleđa*, istorije ličnosti D. A. Janjić, *Veličko Živanović kao kulturni radnik* i migracija D. Turović, *Zimovanje hercegovačkih Srba, kolonista, u Leskovcu i rudarskom crkvenom konaku 1899. godine*.

Informativni deo časopisa zastupljen je sa tri prikaza: I. M. Becića, *SDB – prva na udaru*, N. P. Ilića, *Greške i*

netačnosti Koste Nikolića o četnicima JVUO i M. Radivojevića, *Neoosmanizam kao pravac turske spoljne politike*. M. Vlaisavljević je napisala in memoriam iznenada preminulom muzejskom savetniku i jedno vreme direktoru muzeja Dragiši Kostiću.

Nova sveska *Leskovačkog zbornika* je ispunila svoju namenu i očekivanja. Da je časopis ozbiljan svedoče i rukopisi akademika i autora sa fakulteta i instituta. Kako je međutim časopis tokom devedesetih godina XX veka doživeo preobražaj u osavremenjivanju forme, tako treba povesti računa da ovaj nesumnjivi leskovački brend u oblasti kulture i nauke novim rešenjima dobije adekvatnu formu i stane rame uz rame sa najeminentnijim naučnim časopisima u zemlji, jer to mesto zaslužuje.

Ivan M. Becić

Vesna Đikanović, *ISELJAVANJE U SJEDINJENJE AMERIČKE DRŽAVE*. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2012, 351 str.

Masovne migracije ljudi u potrazi za boljim životom obeležile su evropsku istoriju 19. i 20. veka. Preseljenja iz sela u grad, iz zemlje u zemlju ili sa kontinenta na kontinent podsticala su industrijalizaciju i urbanizaciju, ali i dovodila do prožimanja kulturnih uticaja, prihvatanja „tuđih“ običaja i stvaranja novih „tradicija“. Proučavanje migratornih kretanja, položaja i mesta migranata u novoj sredini stoga predstavlja važnu i poslednjih decenija veoma aktuelnu istoriografsku temu koja je dugo vremena bila zaobilazena u srpskoj istoriografiji. Iako su se poslednjih desetak godina istoričari počeli sve više

baviti unutrašnjim i spoljnim migracijama Jugoslovena posle Drugog svetskog rata, istraživanje iseljavanja i iseljeničtva u periodu Kraljevine Jugoslavije neopravdano je zanemarivano. Ovu istoriografsku prazninu popunjavaju brojni članci, a sada i knjiga *Iseljavanje u Sjedinjenje Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*, istoričarke Vesne Đikanović. Ulažući veliki istraživački napor ona je uspjela da osvetli i analizira migratorna kretanja Jugoslovena ka „obećanoj zemlji“, Americi.

„Američka groznica“, odnosno fenomen masovnog iseljavanja u SAD, kako navodi V. Đikanović, zahvatio je jugoistok Evrope tek u poslednjoj deceniji 19. veka. Porast stanovništva, agrarna prenaseljenost, niske nadnice, odsustvo industrijskog razvoja i smanjene mogućnosti za upošljavanje seljaka – predstavljali su neke od glavnih podsticajih faktora koji su uticali na iseljavanje. Geografski položaj je uslovio da prvi iseljenici sa prostora buduće jugoslovenske države budu stanovnici ostrva i primorja, da bi se talas iseljavanja kasnije širio ka unutrašnjosti kontinenta. Slovenci sa područja Kranjske, Štajerske i Ljubljane postaju nosioci migratornog talasa 80-ih godina 19. veka da bi, dve decenije kasnije, u daleko manjem obimu, iseljenička „groznica“ zahvatila Srbiju, prostor Bosne i Hercegovine i Makedonije. Međutim, kako navodi V. Đikanović, Prvi svetski rat, pojava komunizma, nacionalni antagonizmi ali i neblagonaklonost s kojom su migranti prihvatani u Americi doprineli su stvaranju nove imigracione politike. Stoga je kraj Prvog svetskog rata označio i kraj slobodnog useljavanja u SAD i „uvodjenje principa kontrolisane migracije na svetskom nivou“. Imigracionim zakonima iz 1917, 1921, 1924. i 1929. godine prestano su

smanjivanje kvote za useljavanje, da bi se u doba Velike ekonomske krize čuli i predlozi „o potpunoj obustavi svakog oblika imigracije“. Iako do daljeg zaoštavanja useljeničke politike nije došlo, Vesna Đikanović primećuje da su postojeći zakoni ostavili „duboke posledice na migratorni proces u celini“, ali i da je donošenje restriktivnih zakona po američkom modelu „konačno stavilo tačku na praksu ali i ideju o slobodnom kretanju ljudi“.

Promena legislativnog okvira i zaoštavanje useljeničke politike vremenski su se poklopili sa stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Uprkos neprestanim državnim i političkim krizama koje su obeležile postojanje Kraljevine, iseljavanje i iseljeničko pitanje se našlo u fokusu zanimanja jugoslovenske političke elite. Ipak, primećuje V. Đikanović, interesovanje za iseljenike „nije bilo posledica spoznaje problema“ i „uvidanja njegovog značaja za državu i društvo“, već je predstavljalo rezultat konkretnog suočavanja sa masovnim povratkom prekomorskih migranata i novim iseljavanjima. „Kada je značaj iseljavanja jednom prepoznat“, piše V. Đikanović, „započele su aktivnosti koje će, sa različitim intenzitetom, promenljivim prioritetima i sferama interesa, pratiti, usmeravati ili barem pokazivati nameru da to čini, čitav proces tokom dvadesetogodišnjeg perioda trajanja Kraljevine Jugoslavije“.

Jugoslovenske vlasti su stale na stanovište da se pitanju iseljeničtva „mora pristupiti pre svega kao socijalnom problemu“, pa je pri Ministarstvu socijalne politike osnovan Iseljenički odsek. Iseljenici, navodi V. Đikanović, posmatrani su pre svega kao „siromašni svet koji se morao zaštititi od nevolja“, pa se smatralo da buduće iseljenike treba zaštititi, pre svega materijalno. Međutim, iako

je Ministarstvo socijalne politike formalno predstavljalo glavnu instancu koja se bavila iseljeničkim problemima, državne vlasti su iseljavanju pridavale „značaj bezbednosnog pitanja“. Stoga je u procesu kontrole iseljavanja, uspostavljanja propisa za izdavanje pasoša, ali i davanju smernica kako iseljavanje treba onemogućiti, jugoslovensku iseljeničku politiku u dobroj meri „krojilo“ i nadziralo Ministarstvo unutrašnjih dela.

Proces iseljavanja i useljavanja je zakonski regulisan Naredbom iz maja 1920, Uredbom iz 1921, Zakonom o iseljavanju od 30. decembra 1921. i Pravilnikom o izvršenju zakona iz 1923. godine. Iako je iseljavanje definisano kao „slobodno“, u skladu sa međunarodnim pravom koje je garantovalo slobodu kretanja stanovnika, jugoslovenski Zakon je tu slobodu relativizovao. Zakon je tako dozvolio ministru socijalne politike da iseljavanje „ograniči za izvesno vreme i izvesnu zemlju, ako to traži korist zemlje ili korist iseljenika“. Jugoslovenski zakoni i iseljenička politika, navodi V. Đikanović, ustanovili su i niz drugih vidova „ograničavanja slobode iseljavanja kroz uslove koje je potencijalni iseljenik morao da ispuni“, a princip izdavanja iseljeničkih pasoša „je otvarao prostor za manipulisanje deklarisanom slobodom kretanja i čitav proces stavljao u kategoriju kontrolisanog i nadziranog ponašanja“. Unutrašnja bezbednost, ekonomska korist i kulturno-socijalni značaj iseljenika predstavljali su neke od faktora kojima su se vlasti rukovodile kada se razmatralo i regulisalo iseljavanje iz zemlje. Diskriminatorско obeležje, kako navodi V. Đikanović, dobijala je jugoslovenska iseljenička politika „kada su se njeni prioriteti određivali na osnovu nacionalne ili političke (ne)podobnosti

potencijalnih iseljenika“. Štaviše, ispunjavanje vojne i poreske obaveze kao uslova za dobijanje iseljeničkih pasoša, favorizovanje iseljavanja nacionalnih manjina i sprečavanje iseljavanja iz ekonomskih i političkih razloga, „stvarali su opravdan utisak da prepreka slobodnom iseljavanju postoji već u Kraljevini“.

Veliko iskušenje za jugoslovenske vlasti predstavljala je restriktivna useljenička politika SAD i neophodnost prilagođavanja dozvoljenoj kvoti od 6.426 iseljenika godišnje, odnosno 671 iseljenika počev od 1924. godine. Kako je broj Jugoslovena voljnih da se otisnu u Novi svet značajno prevazilazio dozvoljene kvote, vlasti su, ne bi li obezbedili regionalnu ravnomernost u iseljavanju, pokušavale da uvedu domaće kvote za svaku pokrajinu. Ustanovljen je i sistem prioriternih kategorija pri dobijanju pasoša za SAD, kao i uslovi pod kojima se isti mogao dobiti, što je, navodi V. Đikanović, „u suštini predstavljalo u najvećoj meri praćenje američkih propisa i bilo mera zaštite od mogućih deportacija jugoslovenskih građana“. Budući da prve (domaće) kvote nisu bile prilagođene stvarnim potrebama pojedinih regiona, one su, gotovo po pravilu, prekoračivane. Stoga se već 1921, a zatim i 1922. pristupilo krajnjem rešenju – obustavi izdavanja iseljeničkih pasoša za Ameriku. Problemi su se ponavljali i narednih godina zbog „nemogućnosti usklađivanja izdatih pasoša i odobrenih viza za iseljenje“. Rigidna američka useljenička politika primoravala je Jugoslovane da pokušaju da ilegalno, bez iseljeničkog pasoša i vize, pokušaju da uđu u SAD, ili da u potragu za boljim životom krenu put Australije, Argentine i Brazila, ali i Francuske i Nemačke. Ipak, velika eko-

nomska kriza 30-ih godina uticaće na dodatno smanjivanje interesovanja za iseljavanje u prekoookeanske zemlje, uključujući i SAD.

Analizirajući statističke podatke, Vesna Đikanović pokazuje da se u međuratnom periodu nastavio obrazac iseljavanja koji je uspostavljen još pre stvaranja Jugoslavije. Najveći broj iseljenika otiskivao se put Amerike upravo iz onih regiona iz kojih je i pre Prvog svetskog rata u „obećanu zemlju“ odlazilo najviše iseljenika. Srbija, bez Vojvodine i Makedonije, nalazila se i dalje na začelju iseljeničkog procesa usmerenog ka SAD. Ako se uzmu u obzir američki useljenički propisi i prioritetne kategorije kojima su izdane vize, „jasno je“, ističe autorka, „da je upravo nasleđe predratnog iseljavanja imalo odlučujući uticaj na obim i rasprostranjenost iseljavanja u periodu između dva rata“. Decenijske migratorne tradicije, ali i princip spajanja porodica – kao glavno obeležje iseljavanja u ovom periodu – uticali su na veće prisustvo Slovenaca i Hrvata u Americi.

Za nove iseljenike Amerika nije bila potpuno strana zbog postojanja već brojne iseljeničke populacije. Iako je restriktivnim iseljeničkim zakonodavstvom masovno iseljavanje prekinuto i svedeno u okvire „kontinuiranog procesa malih razmera“, višedecenijske migracije dovele su do stvaranja „malih nacionalnih, regionalnih tačaka“ u SAD koji su nosile predznak hrvatskih, slovenačkih ili srpskih kolonija, snažno privlačeći nove imigrante. Bokelji i Dalmatinci u Kaliforniji, Slovenci u Klivlendu, Srbi i Hrvati u Pittsburgu, predstavljali su, navodi Vesna Đikanović, samo neke od primera regionalne rasprostranjenosti jugoslovenskih iseljenika.

Smatrajući da je reč o teorijski i istraživački utemeljenoj, veoma kvali-

tetnoj i sadržinski novoj monografiji, slobodni smo da je sa najvećim zadovoljstvom preporučimo stručnoj javnosti, ali i široj čitalačkoj publici.

Ivana Dobrivojević

Bojan B. Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, KRALJEVSKO VAZDUHOPLOVSTVO, Vojno vazduhoplovstvo Kraljevine SHS – Jugoslavije 1918–1941, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2012, 647 str.

Nastavljajući seriju naslova na temu vojne istorije Jugoslavije, istoričar dr Bojan B. Dimitrijević sa istraživačima Milanom Micevskim i Predragom Miladinovićem ponudio je naučnoj i široj javnosti delo koje se bavi istorijom jugoslovenskog vazduhoplovstva od 1918. do 1941. Na prvi pogled ova tema može izgledati kao segment jugoslovenske vojne istorije ili nekakva tehnički istorija. Reč je, međutim, o istoriji veoma značajnog dela društvene stvarnosti – vazduhoplovstvo je ne samo u Kraljevini Jugoslaviji već i u svetskim razmerama između dva rata sticalo veliku ulogu u procesu modernizacije i tehnološkog napretka.

Upotreba aviona, odnosno vazduhoplovnih jedinica, posebna je modernizacijska karakteristika te epohe 20. veka. Tehnološkim unapređenjem, povećanjem brzine i vatrenih mogućnosti avijacija je postala jedan od presudnih činilaca za snagu evropskih država između dva svetska rata. Svetski rat 1914–1918. i kasniji lokalni ratovi, kao i enorman razvoj civilnog vazduhoplovstva doneli su dramatičan napredak avijacije koja će imati značajnu ulogu kako u ratnim operacijama, tako i kao vrsta pretnje izazovima u vremenima mira.